

2 ODBUDOWA POWOJENNA I WIELKI KRYZYS

ZANIM POZNASZ NOWY TEMAT

1. Przypomnij, na jakich terenach toczyły się walki podczas I wojny światowej.
2. Wymień państwa, w których po wielkiej wojnie pozostały skupiska mniejszości narodowych.

SKUTKI I WOJNY ŚWIATOWEJ

Konsekwencją I wojny światowej był spadek liczby mieszkańców Europy i ogromne zniszczenia gospodarcze. Na frontach zginęły miliony młodych mężczyzn, co wpłynęło na zachwianie równowagi w rozwoju demograficznym części krajów europejskich. Najbardziej ucierpiały terytoria, gdzie toczyły się walki – głównie Belgia, Francja, ziemie polskie oraz Bałkany. Do skutków działań wojennych należy też zaliczyć **pandemię grypy hiszpanki**. W jej wyniku w latach 1918–1920 liczba mieszkańców Europy zmniejszyła się o prawie 50 mln. Ponadto setki tysięcy byłych żołnierzy wróciło z frontów poważnie okaleczonych. Nie mogli oni dostać pracy i często pozostawali bez środków do życia. W wielu społeczeństwach sytuacja ta wywoływała rozgoryczenie, dlatego zaczęto się domagać wprowadzenia szybkich zmian.

Żołnierze, którzy stracili wzrok w wyniku urazów podczas walk na froncie, musieli po zakończeniu wojny zmagać się nie tylko z kalectwem, lecz także z brakiem pracy i ubóstwem.

■ fotografia, Francja, ok. 1918 r.

Pandemia – epidemia obejmująca swoim zasięgiem bardzo duże obszary.

WARTO WIEDZIEĆ

Powojenna hiperinflacja

Dla krajów, których gospodarka najbardziej ucierpiała w wyniku I wojny światowej – czyli państw centralnych i okupowanej przez nie Polski – okres odbudowy ze zniszczeń był bardzo trudny. Dochody uzyskiwane przez poszczególne kraje nie pokrywały wszystkich niezbędnych wydatków. Niedobór środków finansowych w budżecie uzupełniano, drukując ogromne ilości pieniędzy niemających pokrycia ani w zasobach skarbu państwa, ani w towarach znajdujących się na rynku. Przyczyniło się to do hiperinflacji w państwach, które przegrały I wojnę światową – w Niemczech, Austrii, na Węgrzech, a także w Polsce i Wolnym Mieście Gdańsku. W latach 1919–1923 wartość pieniądza w tych krajach spadła nawet o miliony procent. Poprawę sytuacji finansowej przyniosły reformy skarbowe oraz denominacja i wymiana dotychczasowej waluty.

Banknot niemiecki o nominale 100 mln marek z 1923 r. nie miał dużej wartości. Niemcy, ponoszące koszty odbudowy zniszczeń wojennych, a jednocześnie chcące zaspołokoić oczekiwania finansowe obywateli, były zmuszone do emisji pieniędzy bez pokrycia.

■ banknot, 1923 r.

? Jakie były skutki hiperinflacji dla mieszkańców państw, w których wystąpiło to zjawisko?

Działalność Ligi Narodów

Liga Narodów powstała w wyniku postanowień traktatu wersalskiego. Jej siedzibą była Genewa, a na czele stał sekretarz generalny. Przez większość okresu międzywojennego funkcję tę pełnił Eric Drummond z Wielkiej Brytanii. Strukturę organizacji tworzyły Zgromadzenie Ogólne, Sekretariat i Rada Ligi, w której zasiadali członkowie stali, czyli przedstawiciele zwycięskich mocarstw w wielkiej wojnie, oraz odbywający 3-letnią kadencję reprezentanci pozostałych krajów. Najważniejsze międzynarodowe kwestie omawiano podczas zbierającego się raz w roku Zgromadzenia Ogólnego.

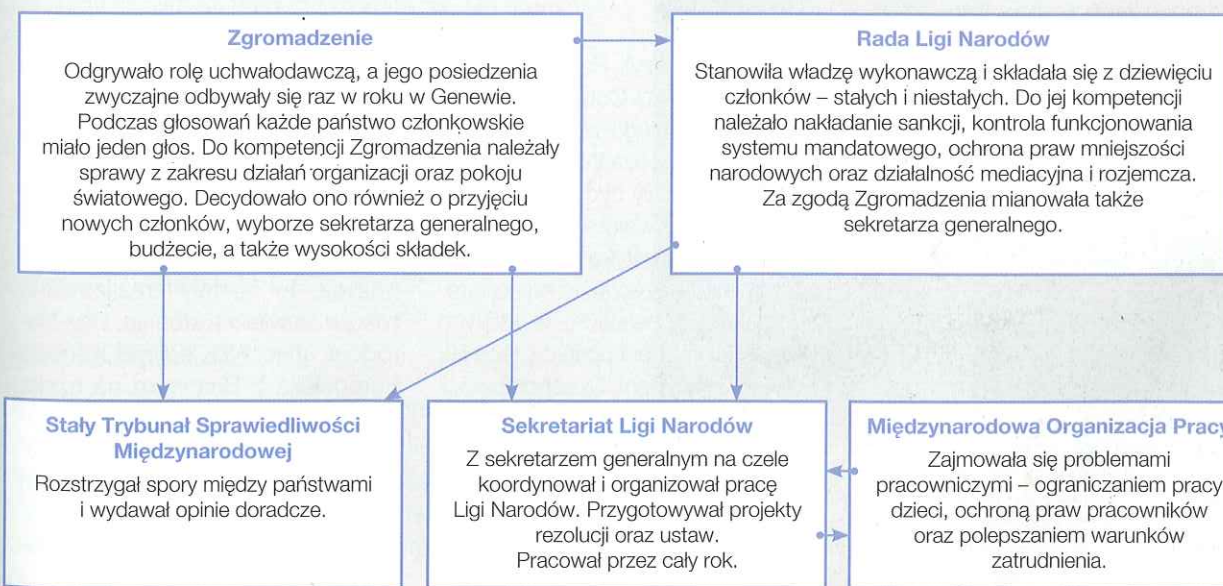
Do Ligi Narodów należała większość ówczesnie istniejących państw. W 1926 r. dołączyły do niej Niemcy, a w 1934 r. – ZSRR. Poza organizacją pozostały Stany Zjednoczone, co od samego początku osłabiało funkcjonowanie Ligi. Upadek systemów demokratycznych w Europie, a także bezsilność wobec grabieżczych

podbojów dokonywanych przez Japonię, Włochy oraz Niemcy w latach 30. przyczyniły się ostatecznie do utraty znaczenia organizacji i jej rozwiązania w 1946 r.

Obrady Zgromadzenia Ligi Narodów odbywały się w sali głównej w siedzibie organizacji w Genewie.

■ fotografia, Genewa, ok. 1930 r.

? Co decydowało o nieskuteczności działań podejmowanych przez Ligę Narodów?

PROBLEMY NARODOWOŚCIOWE

Ogłoszone w 1918 r. plany prezydenta USA Thomasa Woodrowa Wilsona dotyczące przestrzegania w Europie zasady samostanowienia narodów okazały się w praktyce nie do zrealizowania. Zarówno kraje już istniejące, jak i nowo powstałe popierały bowiem ideę silnego państwa narodowego. Model taki został przyjęty w większości krajów Europy Środkowej, w których nie brano pod uwagę możliwości przyznania mniejszościom narodowym autonomii, lecz dążono do ich stopniowej asymilacji. Prowadziło to do napięć, zwłaszcza w państwach, gdzie mniejszości były świadome swojej tożsamości narodowej (np. Węgrzy w Czechosłowacji i Rumunii).

W kilku przypadkach próbowano sztucznie stworzyć nowe narody. Rozwijano np. ideę narodu czechosłowackiego, łączącego Czechów i Słowaków, czy też dążono do trwałego zjednoczenia narodów tworzących państwo południowych Słowian – Jugosławię. Aby zapobiec napięciom narodowościowym, podczas konferencji paryskiej w **1919 r.** podpisano **mały traktat wersalski**. Na mocy przyjętych wówczas postanowień państwa Europy Środkowej miały obowiązek przestrzegania praw mniejszości narodowych i religijnych. Osoby, które czuły się dyskryminowane, mogły wnieść skargę na swój kraj do Ligi Narodów. Jednak efekty działań podejmowanych w tych kwestiach były mało skuteczne, ponieważ organizacja ta w małym stopniu wpływała na politykę wewnętrzną poszczególnych państw. Podpisania

Podpisanie paktu przez Aristide'a Brianda i Franka Kellogga odbyło się w Paryżu w 1928 r.

■ fotografia, Paryż, 27 VIII 1928 r.

przyjętych postanowień nie udało się wyegzekwować od Niemiec. Był to przykład nierównego traktowania przez aliantów krajów z Europy Zachodniej i Środkowo-Wschodniej.

W okresie międzywojennym zawierano porozumienia międzynarodowe mające na celu zapewnienie światowego pokoju. Najważniejszym z nich był pakt podpisany **27 sierpnia 1928 r.** przez francuskiego ministra spraw zagranicznych **Aristide'a Brianda** i amerykańskiego sekretarza stanu **Franka Kellogga**. W dokumencie potępiono wojnę jako środek prowadzenia polityki, lecz dopuszczono możliwość podejmowania działań obronnych. Wkrótce porozumienie przestało być jedynie aktem

dwustronnym i przystąpiło do niego ok. 70 państw. W praktyce pakt okazał się nieskuteczny, ponieważ sygnatariusze umowy tłumaczyli swoje agresywne wystąpienia przeciwko innym krajom koniecznością obrony.

DEMOKRACJA I AUTORYTARYZM

Po roku 1918 w Europie panowała atmosfera silnego **nacjonalizmu** wynikająca z wieloletniej propagandy wojennej wspomagającej wrogość między narodami oraz z poczucia krzywd doznanych przez poszczególne kraje podczas I wojny światowej. W takich warunkach, gdy większość państw kierowała się zasadami protekcjonizmu, odbudowa gospodarki była bardzo trudna. Ponadto nawiązujące do rozwiązań francuskich formy rządów parlamentarno-gabinetowych wprowadzone w większości krajów europejskich wiązały się z powstawaniem dużej liczby partii politycznych i osłabieniem władzy wykonawczej. W konsekwencji prowadziło to do częstych kryzysów na europejskiej scenie politycznej. Szybko wzrastało też niezadowolenie z istniejącego systemu demokratycznego. Dlatego głównie na terenach należących przed wojną do państw centralnych pojawiły się stronnictwa dążące do przywrócenia przedwojennej formy rządów, czyli monarchii, bądź do wprowadzenia władzy dyktatorskiej.

Dążenia te były szczególnie silne w Niemczech, gdzie pod koniec 1923 r. Bawaria chciała dokonać secesji i przywrócić władzę dynastii obalonej w 1918 r. Nie było jednak możliwości powrotu do sytuacji politycznej sprzed 1914 r. Wkrótce w niektórych państwach w Europie rządy zaczęły obejmować dyktatorzy. Do jednych z pierwszych należał **Benito Mussolini**, który w 1922 r. przejął władzę we Włoszech. W innych krajach podobne zmiany następowały w drugiej połowie lat 20. oraz w kolejnej dekadzie. Pod koniec lat 30. w większości państw europejskich istniały rządy **totalitarne** lub **autorytarne**. Kryzys demokracji nie dotknął jedynie północnej Europy – Wielkiej Brytanii, państw Beneluxu, Skandynawii, Francji oraz Czechosłowacji.

WIELKI KRZYS

Po zakończeniu I wojny światowej rozpoczął się okres odbudowy sytuacji na światowych rynkach. Doskonale rozwijała się gospodarka Stanów Zjednoczonych – wzrastała produkcja przemysłowa, na giełdach nieustannie rosły kursy akcji, a znaczne fundusze inwestowano w odradzającej się Europie.

Totalitaryzm – system polityczny oparty na ideologii, w którym nieograniczona władza należy do jednej partii, kontrolującej całe społeczeństwo.

Autorytaryzm – rządy niepodlegające kontroli społecznej, sprawowane przez jedną partię lub armię.

Kiedy **24 października 1929 r.** na giełdzie nowojorskiej doszło do gwałtownego spadku cen akcji, nie zdawano sobie sprawy, że ten dzień – tzw. **czarny czwartek** – stanie się początkiem największego w historii systemu kapitalistycznego kryzysu gospodarczego. Wkrótce okazało się, że ceny akcji znacznej części przedsiębiorstw były mocno przeszacowane. Ich wartość w szybkim tempie spadła, czego skutkiem była utrata oszczędności przez tysiące Amerykanów. Do krachu na giełdzie przyczyniła się także zła polityka kredytowa banków amerykańskich, które udzielały pożyczek instytucjom i krajom niemającym możliwości spłacenia swoich zobowiązań finansowych. W tej sytuacji zarówno banki, jak i inwestorzy obawiali się udzielania dalszych kredytów oraz dokonywania większych inwestycji. Nastąpił wówczas spadek produkcji przemysłowej i wiele fabryk zostało zamkniętych. W szczytowym momencie kryzysu w USA było ok. 15 mln bezrobotnych. Osoby pozbawione dochodów i pracy musiały rezygnować z zakupu większości towarów, a to z kolei wpływało na zmniejszanie produkcji i wzrost poziomu bezrobocia.

Gospodarki innych państw świata były powiązane z USA i dlatego w dużym stopniu odczuły kryzys na rynku amerykańskim. Ponoszący ogromne straty ekonomiczne Amerykanie zaczęli bowiem gwałtownie wycofywać kapitał zainwestowany w Europie. Największe załamanie gospodarcze nastąpiło w Niemczech. Kryzys dotknął także inne państwa, m.in. Francję, Polskę czy Czechosłowację, nieco łagodniejszy wymiar miał zaś w krajach skandynawskich oraz Wielkiej Brytanii.

Kolejki bezrobotnych po zasiłek stanowiły nieodłączny widok miast w czasach wielkiego kryzysu. Bezrobocie w Stanach Zjednoczonych dotknęło wówczas ponad 30% osób zdolnych do pracy. Podobny spadek zatrudnienia nastąpił w państwach europejskich.

■ fotografia, Nowy Jork, 1931 r.

Pierwsze koncepcje zjednoczenia Europy

Cztery lata wojny sprawiły, że związki między narodami europejskimi bardzo osłabły. Głównym orędownikiem ponownej integracji kontynentu i utworzenia wspólnoty

Flaga Międzynarodowej Unii Paneuropejskiej, organizacji założonej w 1926 r., głoszącej potrzebę integracji europejskiej, została zaprojektowana przez Richarda Coudenhove-Kalergiego. Widniał na niej złoty krąg oznaczający słońce oraz czerwony krzyż – symbol tradycji chrześcijańskiej i niesienia pomocy. Niebieskie to było zaś znakiem nieba i pokoju.

europejskiej, czyli Paneuropey, był Austriak Richard Coudenhove-Kalergi. Według niego wszystkie kraje członkowskie (poza Wielką Brytanią oraz ZSRR) miały być sobie równe, mieć tę samą walutę oraz prowadzić wspólną politykę celną. Idee te zaczęto upowszechniać na kongresach paneuropejskich, w których uczestniczyli znani politycy, tacy jak przyszły prezydent Czechosłowacji Edvard Beneš oraz premierzy Francji: Édouard Herriot i Aristide Briand. Ten ostatni w 1929 r. przedstawił inną koncepcję zjednoczeniową – uważał, że powinny powstać Stany Zjednoczone Europy. Zostałyby one

utworzone w ramach Ligi Narodów i miały charakter konfederacji ze wspólnymi instytucjami: sekretariatem oraz komitetem politycznym. Do głównych zadań tej organizacji należałaby współpraca ekonomiczna państw europejskich. Propozycje te zostały zrealizowane tylko w niewielkim stopniu. Liga Narodów utworzyła jedynie Komisję Europejską z Briandem na czele. Ówczesna sytuacja polityczna i powszechnie panujące nastroje nacjonalistyczne uniemożliwiały bowiem realizację idei paneuropejskich. Ponownie zaczęto o nich myśleć dopiero po 1945 r.

? Dlaczego idea integracji europejskiej nie została zrealizowana w okresie międzywojennym?

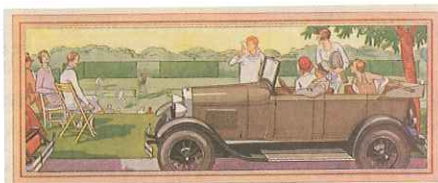
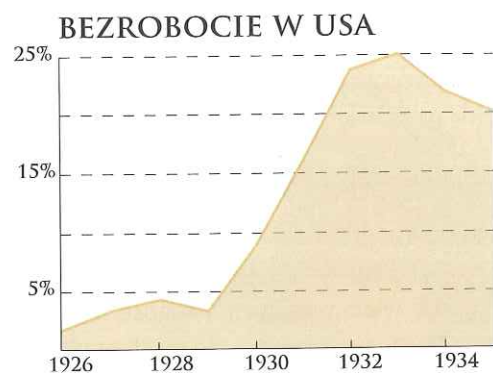

WIELKI KRYZYS

Wielki kryzys rozpoczął się w USA, jednak jego skutki odczuła większość ówczesnych państw. Za symboliczną datę wyznaczającą początek kryzysu uznaje się 24 października 1929 r., kiedy nastąpił krach na nowojorskiej giełdzie. Odbudowa gospodarki światowej trwała aż do połowy lat 30. XX w.

Deflacja była jednym ze skutków wielkiego kryzysu. Zjawisko to polegało na długotrwałym spadku cen i wynikało z małej ilości pieniędzy w obrocie, co wiązało się z niskim popytem na towary oraz usługi. W konsekwencji zmniejszeniu uległa również produkcja i rozpoczęły się masowe zwolnienia pracowników.

■ banknoty i monety, Stany Zjednoczone, ok. 1930 r.

„Szalone lata dwudzieste” to czasy szybkiego wzrostu konsumpcji i zamożności społeczeństwa USA. Masowo kupowano wówczas samochody, a także propagowano wygodny styl życia, w którym dużą rolę odgrywała rozrywka.

■ ilustracja, Stany Zjednoczone, 1928 r.

DOCHÓD NARODOWY BRUTTO USA

PRACA Z INFOGRAFIKĄ

1. Opisz, jak przebiegał wielki kryzys na świecie.
2. Określ, kiedy gospodarka USA osiągnęła poziom sprzed wybuchu kryzysu.

TEKST ŹRÓDŁOWY

GOSPODARKA ŚWIATOWA W KRYZYSIE

W 1933 r. francuski ekonomista Louis Pommery scharakteryzował objawy wielkiego kryzysu gospodarczego na świecie.

Niektóre cyfry określają wymownie głębię kryzysu. Przede wszystkim spadek cen: wskaźnik cen hurtowych, przyjmując stan w roku 1929 za 100, wynosił w roku 1932 w Stanach Zjednoczonych 68, w Niemczech – 70, w Anglii – 67, we Francji – 68. To była przeciętna. Wszelkie artykuły podstawowe notowane na rynkach spadły jeszcze bardziej w cenie: w Chicago cena korca pszenicy spadła z 148 centów w 1929 r. do 44,5 w 1932 r. W Nowym Jorku bawełna spadła z 18,5 centa za funt na 5,18, kauczuk z 20 centów na 2,94, miedź z 21 na 5,16. Przykładów tych można przytoczyć więcej. Łatwo można sobie wyobrazić skutki takiej obniżki dla producentów i dla kupców. Nie mniejszy wpływ wywierało ograniczenie produkcji. Wskaźnik światowej produkcji przemysłowej (z wyjątkiem ZSRR), przyjmując znowu za 100 stan z 1929 r., wynosił w 1932 r. 63,8 – tak więc 53 w Stanach Zjednoczonych i Niemczech, 71 we Francji, 69 w Belgii, 58 w Kanadzie, 67 we Włoszech, 62 w Polsce. Kryzys jest więc „światowy”. [...]

Bezrobocie przybrało niespotykane dotąd rozmiary. W jesieni 1932 r. znajdowało się na świecie w przybliżeniu trzydzieści milionów ludzi [...] bezrobotnych (blisko sześć milionów w Niemczech, blisko trzy miliony w Anglii, dwanaście milionów w Stanach Zjednoczonych, przeszło milion we Włoszech). [...] Handel międzynarodowy skurczył się ogromnie. W 1929 r. wysokość miesięcznych obrotów międzynarodowych wynosiła 5350 milionów dolarów, w styczniu 1930 r. wynosiła tylko 4850 milionów, w styczniu 1931 r. – 3260 milionów, w styczniu 1932 r. – 2135 milionów i w styczniu 1933 r. – 1785 milionów.

PRACA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

1. Na podstawie zaprezentowanych danych ekonomicznych odpowiedz, które kraje zostały w największym stopniu dotknięte przez kryzys.
2. Wyjaśnij, w jakich dziedzinach gospodarki kryzys był najbardziej odczuwalny.

Źródło: *Wiek XX w źródłach*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2002, s.102.

NOWY ŁAD

Rządy większości państw nie wiedziały, w jaki sposób poprawić sytuację na rynku – podejmowane działania okazywały się bowiem mało skuteczne. Liczono, że w końcu nadejdzie koniunktura. Zmiany przyniosło dopiero dojście w 1933 r. do władzy w USA **Franklina Delano Roosevelta** i wprowadzenie przez niego programu reform ekonomiczno-społecznych określanego jako **New Deal** (z ang. 'Nowy Ład'). Obowiązujące wówczas nowe zasady **interwencjonizmu** państwowego,

Interwencjonizm – oddziaływanie władz państwowych na gospodarkę krajową za pomocą takich mechanizmów, jak np. podatki.

ĆWICZENIA

1. Wymień gospodarcze i społeczne skutki I wojny światowej.
2. Podaj przyczyny kryzysu demokracji w Europie między wojnami w latach 1918–1939.
3. Weź udział w debacie klasowej na temat: „Zagrożenia demokracji dawniej i dziś”.

DLA ZAINTERESOWANYCH

- R. Nowakowska, *Dobroczytna Ameryka. Walka ze skutkami Wielkiego Kryzysu w latach 1929–1937*, Warszawa 2009.
S. Sierpowski, *Liga Narodów w latach 1919–1926*, Wrocław 2005.